

УДК 81.25

Н. М. Рудницька,
кандидат філологічних наук, доцент
(Луганська державна академія культури і мистецтв)
rudnytska_nn2010@ukr.net

САМОЦЕНзуРА ПЕРЕКЛАДАЧА

У статті розглянуто явище самоцензури як невід'ємної складової акту перекладу. Розгляд самоцензури виконується з урахуванням цілої низки соціально-політичних, історичних та культурних факторів. Увагу приділено причинам і видам самоцензури. Функціонування самоцензури, нав'язаної суспільством, вивчається на прикладі країн з різними політичними системами. Проаналізовано чинники прояву особистої самоцензури перекладача. Запропоноване власне визначення перекладацької самоцензури.

Будь-який акт перекладу має розглядатися, як відомо, з урахуванням цілої низки чинників, і в тому числі ідеологічних. В свою чергу, вивчення впливу ідеології на переклад неможливий без урахування цензурного впливу, який може бути як зовнішнім, так і внутрішнім. Внутрішня цензура, або самоцензура чи автоцензура як явище досліджувалась українськими науковцями в контексті оригінальної творчості у сфері художньої літератури [1] і журналістики [2], але вплив самоцензури перекладача на переклад залишився поза увагою українських дослідників. Водночас перекладознавці різних країн розглядають самоцензуру як невід'ємну складову кожного перекладацького акту. Як зазначає К. Кребс, "кожний вибір, зроблений перекладачем, це потенційний акт самоцензури" [3: 169] (переклад наш. – Н. Р.). Отже, вивчення впливу самоцензури на переклад є на разі вельми актуальним. Слушною видається також думка Х. Сантаеміліа, який вважає, що "за всіх історичних обставин перекладачі схильні цензурувати себе – вільно чи невільно – для створення тексту, "прийнятного" як із соціальної, так і особистісної точки зору" [4: 221] (переклад наш. – Н. Р.). Оскільки переклад кожного разу виконується для конкретного соціуму з його культурно-історичними характеристиками, ступінь та інші особливості прояву самоцензури перекладача будуть різними для різних соціокультурних умов. Саме тому **метою даної розвідки** є вивчення особливостей прояву самоцензури перекладача залежно від культурних, соціально-політичних та історичних умов. **Об'єктом аналізу** є причини перекладацького самоцензурування, **предметом** – види самоцензури перекладача.

Перекладацька самоцензура є невід'ємною складовою будь-якого перекладацького акту. Навіть якщо до перекладеного тексту не було внесено будь-яких змін порівняно з оригіналом, перекладач перед оприлюдненням свого варіанту перекладу пропускає останній через перевірку свого внутрішнього цензора. Така перевірка проводиться на відповідність цілій низці факторів, від морально-етичних норм самого перекладача та суспільства мови перекладу і до системи цінностей, нав'язаної панівною ідеологією. Причини перевірки також можуть бути різноманітними: від побоювання перекладача образити почуття інших людей і до намагання перекладачем зберегти власне життя.

Самоцензура може бути спричинена двома видами причин: зовнішніми (цензурним тиском будь-якого роду) та внутрішніми (пов'язаними з особистими поглядами перекладача). Залежно від виду спричиненості можна виділити щонайменш два різновиди самоцензури, і доцільною видається точка зору Ф. Кука і К. Гайльмана, які вважають, що поняття "самоцензура" включає принаймні два явища, що кардинально різняться між собою: самоцензура, нав'язана соціумом (public self-censorship) та особиста самоцензура (private self-censorship) [5: 30].

Таким чином, самоцензура може проявлятися як відповідь на зовнішній цензурний тиск: перекладач сам виконує функції цензора, щоб уникнути зовнішнього втручання або забезпечити власну безпеку. Самоцензура такого роду асоціюється, передусім, з тоталітаризмом. Проаналізувавши ситуацію в країнах Європи, які в ХХ ст. певний час перебували саме під тоталітарною владою, можна побачити прояви самоцензури, спричиненої цензурним тиском. Історія радянського перекладу містить багато прикладів того, як перекладач сам або під тиском редактора не відтворював у перекладі те, що цензор все одно не дозволив би друкувати (докладніше див. "Переклади роману О. Вайлда "Портрет Доріана Грея: ідеологічний аспект" [6]). На жаль, історія українського перекладу рясніє також прикладами того, як небажання перекладача "підганяти" перекладений твір під рамки офіційної ідеології призводило до скаліченої творчої долі чи навіть фізичного знищення непокірного. Цікаво, що у західноєвропейських країнах більша значущість економічних факторів запобігала фізичному знищенню перекладачів. Як зазначає А. Кераса, в Італії за часів Мусоліні редактори ретельно сліdkували за процесом самоцензурування, оскільки "заборона твору після публікації могла призвести до значних фінансових втрат і навіть банкрутства" [7] (переклад наш. – Н. Р.). Щодо Німеччини, на початку 1930-х р.р. контроль за публікацією як оригінальних творів, так і перекладів був настільки нерегульованим і непередбачуваним, що керівники видавництва почувалися дуже невпенено і небезпечно. Щоб запобігти фінансових втрат через заборону вже опублікованого накладу, також необхідно була внутрішня цензура видавництва або самоцензура. Після 1933 р. ж цензурування перекладів, що передувало їх оприлюдненню, стало централізованим. В Іспанії за часів Франко, як і в інших вищезазначених країнах цензура вилучала з перекладів все, що не відповідало панівній ідеології стосовно чотирьох питань: секс, політика, релігія та

© Рудницька Н. М., 2013

пристойність мови. Окрім державної цензури, розвиненою була редакторська внутрішня цензура та самоцензурування [7].

У пост-тоталітарних суспільствах цензура, скасована офіційно, залишає в суспільстві серйозні наслідки. Як зазначає Д. Кіш, цензура "не визнає свого існування, намагаючись замаскуватися під виглядом демократичних інститутів, які виконують також і інші функції (редакції, а також ради видавництва і часописів), або знайти собі заміну в постаті директора видавництва, редактора... Подібно до того, коли книжки чи тексти є забороненими *in extremis* судовими органами, – замітники цензури забороняють в ім'я громадської думки там, де громадської думки немає" [8]. Менш помітним, але не менш впливовим є явище, яку Д. Кіш називає "дружньою цензурою", "...яка є перехідною формою від цензури до автоцензури – коли редактор (будучи сам людиною пера) радить, аби пан N для власного добра викинув зі своєї книжки певні фрагменти чи строфи" [8].

Особистість, яка працювала довгий час в умовах цензурного тиску, після отримання свободи слова підсвідомо може зловживати цією свободою. В результаті ті риси оригіналу, які спричинювали до заборони публікації або не відтворювалися у цензурованому перекладі, в умовах демократії в перекладі можуть навіть набути перебільшеного, гротескного характеру. Наприклад, в перекладі роману Дж. Д. Селінджера "The Catcher in the Rye" М. Немцова російською мовою 2008 року [9] навіть нейтральна лексика відтворюється зниженою, і в перекладі твір звучить ще різкіше, ніж в оригіналі.

Сьогодні у світі ще існує немало держав, де перекладачеві доводиться цензурувати себе, щоб забезпечити можливість оприлюднення перекладу або навіть власну безпеку – як при письмовому перекладі, так і під час тлумачення. Особливого значення самоцензура набуває під час перекладу в зонах військових конфліктів. Зокрема, вже у XXI ст. іракські перекладачі, які співпрацювали з американськими військовими, при перекладі цензурували самі себе, "враховуючи культурні та соціальні фактори, ситуацію та учасників комунікації, а також питання власної безпеки" (переклад наш. – Н. Р.) [10: 76].

Крім таких крайніх випадків, навіть у сучасних демократичних країнах завжди існує певний цензурний тиск, що спричинює самоцензуру. Ф. Кук та К. Гайльман виділяють три групи цензурних агентів: законодавство, окремі суспільні (часто релігійні) групи та видавництва.

Другий різновид самоцензури – це особиста самоцензура, яка в перекладі проявляється як результат конфлікту між особистісними уявленнями перекладача про те, що і як можна висловлювати, і відповідними нормами, реалізованими в тексті оригіналу. Така самоцензура може спричинити перекоординованість окремих рис оригіналу, вилучення окремих фрагментів, тощо. Наприклад, у перекладі книги Д. Боярина "Carnal Israel: Reading Sex in Talmudic Culture" [11] російською мовою широко використовується евфемізація. Автор монографії доводить, що єврейській культурі в епоху пізньої античності притаманною була карнальність, підвищений інтерес до тіла і сексу. Назва оригіналу "Carnal Israel" ґрунтується на цитаті із Св. Павла; "carnal" традиційно перекладається як "плотський". В перекладі російською мовою твір має назву "Израиль по плоти" [12], хоча це вже фраза Св. Августина, яка англійською звучить як "according to the flesh" і має інше значення – "за походженням". Але у творі йдеться не про походження, а саме про ставлення до плоті. Одним з ключових понять в оригіналі є "sexual intercourse", і російською воно передається як "сексуальный диалог". Такий варіант перекладу скоріше ускладнює, ніж полегшує процес сприйняття тексту читачем. Найбільш ймовірною причиною такої заміни є ставлення перекладача до використання прямого еквіваленту словосполучення "sexual intercourse" як неприйняттого для жанру монографії.

Цікавим матеріалом для аналізу явища особистої самоцензури являє собою автопереклад або переклад тексту, зміст якого безпосередньо пов'язаний з особистістю самого перекладача. Доволі рідкий випадок описує у своїй статті "Коммеморальні практики" І. В. Нарський, аналізуючи переклад Флорою Марталер есе, створене на основі її усної розповіді про історію своєї родини. Перекладаючи есе німецькою мовою, Ф. Марталер внесла до тексту цілу низку змін, і ці виправлення відбивали "... і очікування родини перекладачки, і очікування очікувань" читачів перекладу [13]. Виправлення, що є результатом особистої цензури, можна умовно розділити на дві групи. Причиною внесення виправлень першої групи є бажання захистити інтереси власної родини, зокрема, приховати окремі факти, прізвища, тощо. Виправлення другої групи відбивають орієнтацію на очікування широкого кола німецькомовних читачів. Ситуація усладнюється тим, що "індивідуальна оптика пригадування Флори Марталер... відповідає стереотипам колективної пам'яті про Другу світову / Велику Вітчизняну війну, характерної для Радянського Союзу і ФРН 1950-х – першої половини 1980-х р.р., і значною мірою ігнорує "обробку минулого" у сучасній Німеччині" [13] (переклад наш. – Н. Р.).

Особливим проявом самоцензури виступає явище політкоректності. Дотримання певних правил мовного такту стало нормою спочатку у США та західноєвропейських країнах, а потім уже, передусім, через переклад – почало розповсюджуватись і в інших суспільствах. Таким чином, дотримання норм політичної коректності перекладачем є проявом самоцензури, нав'язаної суспільними вимогами. З іншого боку, приведення тексту перекладу до норм політкоректності може бути і відбиттям системи цінностей самого перекладача. Тому політкоректність, на нашу думку, посідає особливе місце серед різновидів самоцензури – на межі між автоцензурою, спричиненою власними поглядами, і нав'язаною суспільством.

Таким чином, перекладацька самоцензура – це суб'єктивний професійно-психологічний феномен у діяльності перекладача, який полягає в перекоординованості (невідтворенні) ознак оригіналу, що протирічать

домінуючій ідеології, можуть вразити почуття (особливо релігійні) інших людей, або відтворення яких може бути небезпечним для перекладача. Самоцензура може бути як нав'язаною суспільством (тобто реакцією перекладача на зовнішній тиск з боку держави або окремих суспільних груп), так і особистою (результатом конфлікту між особистісними уявленнями перекладача про те, що і як можна висловлювати, і відповідними нормами, реалізованими в тексті оригіналу). Перспективним видається вивчення складових тексту, які спричинюють перекладацьке самоцензування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР – УРСР : становлення, технологія, еволюція. 1919–1990 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. О. Федотова. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 36 с.
2. Коваленко А. І. Журналістська само-цензура в Україні : визначення, причини / А. І. Коваленко // Українське журналістикознавство. – К. : Інститут журналістики, 2003. – Вип. 4. – С. 24–26.
3. Krebs, Katja. Anticipating Blue Lines : Translational Choices as Sites of (Self)-Censorship : Translating for the British Stage under the Lord Chamberlain / Katja Krebs ; [F. Billiani, ed.] // Modes of Censorship and Translation : National Contexts and Diverse Media. – Manchester : St. Jerome, 2007. – P. 167–186.
4. Santaemilia, Jose. The Translation of Sex-Related Language : The Danger(s) of Self-Censorship(s) / Jose Santaemilia // TTR : traduction, terminologie, redaction. – 2008. – Vol. 21. – № 2. – P. 221–252.
5. Cook Philip. Censorship and two types of self-censorship / Philip Cook, Conrad Heilmann // LSE Choice Group working paper series. – London : CPNSS. – 2010. – Vol. 6. – № 2. – 30 p.
6. Рудницька Н. М. Переклади роману О. Вайлда "Портрет Доріана Грея" : ідеологічний аспект / Наталія Рудницька // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2012. – № 72 (1023). – С. 225–231.
7. Keratsa Antonia. Translation and Censorship in European Environments [Електронний ресурс] / Antonia Keratsa // Translation Journal. – 2005. – Vol. 9. – № 3. – Режим доступу : <http://www.bokorlang.com/journal/33censorship.htm>.
8. Кіш Д. Цензура – автоцензура [Електронний ресурс] / Данило Кіш // Незалежний культурологічний часопис "Yi". – 1995. – № 15. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n15texts/kish5.htm>.
9. Сэлинджер Дж. Д. Собрание сочинений / Дж. Д. Сэлинджер ; [пер. с англ. М. Немцов]. – М. : Эксмо, 2008. – 704 с.
10. Yenia Huda A. Translation, Culture, and Censorship in Saudi Arabia (1988-2006) and Iraq (1979-2005) [Електронний ресурс] / Huda A. Yenia // ScholarWorks@UMass Amherst. – Режим доступу : <http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=theses>.
11. Boyarin Daniel. Carnal Israel : Reading Sex in Talmudic Culture / Daniel Boyarin. – University of California Press, 1993. – 272 p.
12. Боярин Д. Израиль по плоти : О сексе в талмудической культуре / Даниэль Боярин ; [пер. с англ. Я. Синичкин]. – М. : Текст; Книжники. – 2012. – 554 с.
13. Нарский И. В. Коммеморальные практики. "Исключительное нормальное" и нормализация исключительного : самоцензура памяти одной немецкой семьи, принудительно депортированной в СССР [Електронний ресурс] / И. В. Нарский // Новое литературное обозрение. – 2012. – № 116. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/n23.html>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Fedotova O. O. Politychna tsenzura drukovanyh vydan' v USRR – URSR: stanovlennia, tehnolohiia, evoliutsiia. 1919–1990 rr. : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ist. nauk " [Political Censorship of Printing in USRR – URSR : Formation, Technology, Evolution. 1919 – 1990] : spets. 07.00.01 "Istoriya Ukrainy / O. O. Fedotova. – Pereyaslav-Hmelnytskyi, 2009. – 36 s.
2. Kovalenko A. I. Zhurnalistska samo-tsensura v Ukraini : vyznachennia, prychny [Journalists' Self-Censorship in Ukraine: Definition, Causes] / A. I. Kovalenko // Ukrainy's'ke zhurnalistykoznavstvo [Ukrainian Journalism Studies]. – K. : Instytut Zhurnalistyky, 2003. – Vyr. 4. – S. 24–26.
3. Krebs Katja. Anticipating Blue Lines : Translational Choices as Sites of (Self)-Censorship : Translating for the British Stage under the Lord Chamberlain / Katja Krebs // [Modes of Censorship and Translation : National Contexts and Diverse Media / F. Billiani, ed.]. – Manchester : St. Jerome, 2007. – P. 167–186.
4. Santaemilia Jose. The Translation of Sex-Related Language : The Danger(s) of Self-Censorship(s) / Jose Santaemilia // TTR : traduction, terminologie, redaction. – 2008. – Vol. 21. – № 2. – P. 221–252.
5. Cook Philip. Censorship and two types of self-censorship / Philip Cook, Conrad Heilmann // LSE Choice Group working paper series. – London : CPNSS. – 2010. – Vol. 6. – № 2. – P. 30.
6. Rudnytska N. M. Pereklady romanu O. Vailda "Portret Dorian Greya" : ideolohichni aspekt [Translations of "Dorian Grey" by O. Wilde : Ideological Aspect] / Nataliya Rudnytska // Visnyk HNU imeni V. N. Karazina. Romano-germans'ka filologiya. Metodyka vykladannia inozemnyh mov [KHSU V. N. Karazin Journal. Roman-German Philology. Methodology of Foreign Language Teaching]. – 2012. – № 72 (1023). – S. 225–231.
7. Keratsa Antonia. Translation and Censorship in European Environments [Elektronnyi resurs] / Antonia Keratsa // Translation Journal. – 2005. – Vol. 9. – № 3. – Rezhym dostupu : <http://www.bokorlang.com/journal/33censorship.htm>.
8. Kish D. Tsenzura – avtotsenzura [Censorship – Self-Censorship] [Elektronnyi resurs] / Danylo Kish // Nezaleznyi kul'torolohichniy chasopys "Yi" [Independent Cultural Week Journal "Yi"]. – 1995. – № 15. – Rezhym dostupu : <http://www.ji.lviv.ua/n15texts/kish5.htm>.
9. Salinger J. D. Sobraniye sochineniy [Selected Works] / J. D. Salinger ; [per. s angl. M. Nemtsov]. – M. : Eksmo, 2008. – 704 s.

10. Yenia Huda A. Translation, Culture, and Censorship in Saudi Arabia (1988-2006) and Iraq (1979-2005) [Elektronnyi resurs] / Huda A. Yenya // ScholarWorks@UMass Amherst. – Rezhym dostupu : <http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1109&context=theses>.
11. Boyarin Daniel. Carnal Israel : Reading Sex in Talmudic Culture / Daniel Boyarin. – University of California Press, 1993. – 272 p.
12. Boyarin D. Izrail' po ploti: O sekse v talmudicheskoy culture [Israel According to the Flesh : On Sex in Talmudic Culture] / Daniel Boyarin ; [per. s. angl. Ya. Sinichkin]. – M. : Tekst; Knizhniki. – 2012. – 554 s.
13. Narskiy I. V. Kommemoratsionnye praktiki. "Iskliuchitel'noye normal'noye" i normalizatsiya iskliuchitel'nogo : samotsenzura pamiati odnoy nemetskoj sem'i, prinuditel'no deportirovannoj v SSSR [Commemorial Practices. "The Exceptional Normal" and the Exceptional' Normalization : Self-Censorship of a Deported German Family's Memory] [Elektronnyi resurs] / I. V. Narskiy // Novoe literaturnoye obozrenie [New Literary Education]. – 2012. – № 116. – Rezhym dostupu : <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/n23.html>.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р.

Рудницкая Н. Н. Самоцензура переводчика.

В статье рассматривается явление самоцензуры как неотъемлемой составляющей переводческого акта. Явление самоцензуры анализируется с учетом целого ряда социально-политических, исторических и культурных факторов. Уделяется внимание причинам и видам самоцензуры. Самоцензура, навязанная обществом, изучается на примере стран с различными политическими системами. Анализируются факторы, влияющие на проявление личной самоцензуры переводчика. Предлагается определение переводческой самоцензуры.

Rudnytska N. M. A Translator's Self-Censorship.

The article deals with the phenomenon of self-censorship as an integral component of any act of translation or interpretation. The analysis of self-censorship is made while taking into consideration a range of socio-political, historical and cultural factors. Causes as well as different kinds of translators' self-censorship are paid attention to. Public translational self-censorship is studied on the material of countries with different political systems. Factors that influence translators' private self-censorship are analyzed. There has been offered a definition of translators' self-censorship.